

ство на образа създава чувство за обикновеност, за малоценност на самото изживяване и мисъл на поета.

Особено качество в стиховете на П. Стефанов е драматизмът на изживяването, неспокойствието на мисълта, която се ражда като че ли винаги в процеса на преодоляване на друга мисъл, в борба с това, което ѝ противостои. Тоя драматизъм е залегнал в най-хубавите стихотворения на младия поет. Той е в мъката, каменното мълчание и напирателната младост в гърдите на каменния момък, той е в красотата и ужаса, който вее от образите в „Балада за трите елхи“, в двойния план на „Танца на негърката“. Тоя контраст също говори за широта на виждането, на поетичния поглед. Но доста често Стефанов подменя истинския, дълбокия драматизъм с леки, познати изживявания. Драматичната идея, дошла направо от живота, не се реализира в драматични, жизнени образи. Такъв е случаят и с „Размисъл“, с „Родина“ и с „Писмо“. До известна степен това е слабост и на общо взето хубавото стихотворение „Изповед“, което ясно говори и за силата на тоя драматичен порив у поета, и за баласта от външни, шаблонни драматични представи, срещу които младият поет трябва непрекъснато да се бори.

Силата на Първан Стефанов е в яркото, образно мислене. В най-хубавите му стихотворения идеята се съдържа в самите образи. Напусне ли яркия, внушителен образ Стефанов изпада в умозрителност и повествователност. Това се получава, когато авторът е останал при първоначалния трепет на художествената идея, когато идея и чувство не са се художествено избистрили, когато шаблонните представи са прихлупили, задушили чувството. Ярък пример за това е образът на

майката в неговите стихове. У Стефанов този образ е шаблонен, защото младият поет е тръгнал по пътя на утъпканите представи, по който първоначалният блясък на чувството гасне.

Въпросът тук не е само до несполучливата на места художествена форма, а и до самото съдържание. По пътя на реализирането, на конкретизирането и уточняването на първоначалните чувство и мисъл, Стефанов не се стреми да преодолее баласта от шаблони в представите. Силното чувство, душевната драма той нагажда към готови калъпи и понякога, в процеса на творчеството, художествената идея вместо да се доизгражда, обеднява.

Оттук идва и това противоречие в поезията на П. Стефанов между широкото емоционално възприемане на света и тематичното, образно еднообразие в нея.

Трайното усещане от стихосбирката на младия поет — това е усещане за поезия, която се изтегля в полет, в която се чувствува лъх от ведри хоризонти; поезия неспособна за издребняване, в която основният натюрел е сериозният размисъл, издигащ се на крилата на романтиката, макар че понякога не достига цвета на лазура и полета на мисълта е спрял от недостатъчно проникновение, от шаблонни представи, от неопитност на перото. Не пътят, пътят на тая поезия е верен. Кипи неспокойната пролет, сияе блясъкът на море и луна, каменният момък стои като пращен пътник, дошъл да възвести суровата правда на живота. И макар че слабостта на поета е преди всичко в недостатъчната углъбеност и кристализация на поетичните представи, основата на тези представи е широка, изворът на вдъхновение е богат и жизнен.

РОЗАЛИЯ ЛИКОВА

ЮГОСЛАВСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ЗА БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ КУЛТУРНИ И ЛИТЕРАТУРНИ ВРЪЗКИ ПРЕЗ XIX ВЕК

От дълги години видни югославски общественици, литературни критици и историци проявяват интерес към художественото творчество и общественно-политическата дейност на много български писатели. Още преди Освобождението на страниците на сръбския печат се появяват твърде интересни оценки и отзиви за творчеството на Георги Раковски и Любен Каравелов, а така също и много статии за политическото и културното възраждане на българския народ. Няколко години по-късно,

когато и у нас стана възможно по-обстойното проучване на литературата на българския и на югославските народи, авторитетни сръбски литературни историци написаха специални изследвания за живота и дейността на някои български писатели от епохата на Възраждането.

На нашата културна общественост са познати ония от работите на видния сръбски литературен историк Йован Скерлич, в които се дава висока оценка на литературното и общественно-политическо дело

на Любен Каравелов, Георги Раковски и други творци на българската култура. Познати са също така и много хубавата студия на Теодор Маркович „Любен Каравелов в сръбската литература“ („Српски књижевни гласник“, Београд, 1910 г.) и изданията на съчиненията на редица български автори (Каравелов, Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин, Людмил Стоянов и други).

През последните десет години в някои сръбски списания бяха публикувани интересни статии за дейността, която много български писатели и книжовници от епохата на Възраждането са развивали в Сърбия. Едни от тези статии изнасят нови факти за живота на българските ученици в Сърбия до 1878 г.; други пък разглеждат отделни въпроси на българо-сръбските културни връзки до и след Кримската война, а трети осветляват важни моменти от биографията и литературното дело на Георги Раковски, Любен Каравелов, Неофит Бозвели и първите български книгоразпространители.

Ще се опитам да отбележа най-същественото в тези статии и заслугата, която техните автори имат към българската литературна история.

1. За българо-сръбските културни връзки през XIX век

В това отношение спират нашето внимание статиите на Джордже Игнатович „Йован Стерия Попович и българите“ и „Първата българска книга, печатана в Белград“ („Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор“, Београд, књ. 21—22,) и статията на Илия Николич „Българският просветител Хаджи Найдено Йованович в Сърбия“, публикувана също в „Прилози...“, књ. 21, св. 1—2, стр. 73—84.

В своята статия „Първата българска книга, отпечатана в Белград“ Игнатович съобщава за някои непубликувани досега архивни документи във връзка с условията, при които е станало възмъжно отпечатването на първата българска книга в Белград, а именно: „Арифметика или наука числителна“, съставена от известния български книжовник и учител в Свищов Хрисант Павлович-Дупничанин. Въз основа на тези документи Игнатович говори за трудностите, които Павлович е срещнал при издаването на книгата си, а така също и за съдействието, което са му оказали отговорни сръбски чиновници от онова време.

Със статията си „Йован Стерия Попович и българите“ Игнатович допълня и обогатява литературата по този въпрос у нас. Въз основа на архивни материали, които не са били достъпни на Боян Пенев и Емил Георгиев — автор на студията „Две сръбски исторически трагедии с български сюжети от първата половина на XIX

век. Йован Стерия Попович, „Владислав“ и „Лахан“, („Известия на Камарата на народната култура“, т. IV, стр. 13—130) — Игнатович изнася нови факти не само за непосредственото въздействие на литературното творчество на Попович върху отделни български писатели от епохата на Възраждането, но и за неговото положително отношение към българските ученици в Белград. В първата част на статията си той се спира на поемата „Слезы имиже Болгарія нещастие лѣта 1374 сбышееся оплакивает“, която според Боян Пенев има сръбски произход, а по мнението на Димитър Маринов е дело на Паиси Хилендарски и сочи, че неин автор е Попович. По-нататък авторът Игнатович отбелязва влиянието на видния сръбски комедиограф и върху българските писатели Неофит Бозвели, Иван С. Владикин, Добри Чинтулов и във връзка с това спира нашето внимание върху някои неизтъквани досега моменти в творчеството на тези автори. Във втората част на статията си Игнатович говори за грижите, които Попович е проявявал към българските ученици в Белград, за отпечатването на български книги и т. н. Колко големи са тези грижи личи от обстоятелството, че само в годините, през които Попович е бил на работа в Министерството на просветата, в Белград са излезли 12 български книги, а някои от българските ученици са получили по-големи стипендии.

Българо-сръбските културни връзки през XIX век проучва и Илия Николич, асистент в Белградския държавен университет. Както Игнатович, така и Николич с голяма любов и заслужаваща похвала компетентност изучава живота и творчеството на българските писатели от периода на Възраждането. Той е автор на повече от 15 статии, в които изнася ценни сведения за Раковски, Сава Доброплодни, Добри Чинтулов и българските ученици в Белград. Неговата статия „Българският просветител Хаджи Найдено Йованович в Сърбия“ ни пренася в недалечното минало на културното развитие на българския народ, когато за всяка новоиздадена книга са се жертвували неимоверно повече усилия и време, отколкото днес. Хаджи Найдено Йованович е един от най-известните активни разпространители на българската книжнина през XIX век. На неговия живот и дейността му като книгопродавец са посветени няколко статии, измежду които най-обстойна за сега е тази на Н. Начов „Хаджи Найдено Йованович“, („Периодическо списание“, XVI, 1904—1905 г., стр. 100—123), а така също и университетската лекция на Боян Пенев („История на новата българска литература“, т. III, стр. 263—272). Въпреки че тези две работи дават значителна представа за личността и

дейността на Йованович, те, както основателно отбелязва и Николич, далеч не изчерпват всички сведения за този почти забравен строител на българската култура. Запознат много добре с литературата за Йованович, Илия Николич я допълня с нови факти, които извлича от „още непубликувани документи в Държавната архива в Белград“. Въз основа на тези документи той коригира твърдението на Начов, че „Нови български песни“ е първата книга на Йованович, отпечатана в Белград през 1851 г., и доказва, че още през 1849 г. Найдено Йованович е издал за втори път своя учебник „Букварь или началное обучение“ (Вж. Погорелов: Опис на старите печатни български книги, стр. 164). След като съобщава заглавията и на други книги, издадени от Йованович в Сърбия през 1849—1855 г. Илия Николич коригира и твърдението на Начов (също и на Боян Пенев), че в Сърбия този „ревнител на българското просвещение“ е издал всичко 18 книги, броят на които всъщност е 25. В края на статията си Илия Николич се спира и на неубедителното заключение на Начов, че Найдено Йованович първоначално бил под сръбско влияние, но впоследствие започнал да се освобождава от това влияние, тъй като на някои от книгите си той се подписвал „Йованов“ вместо „Йованович“. За да се види, че твърдението на Начов е невярно, Илия Николич изрично подчертава, че в съответните документи на сръбски език, които се пазят в Държавния архив в Белград (на брой около 30), Хаджи Найдено Йованович е наричан българин и че навсякъде в страната той е бил посрещан и уважаван като български книгопродавец.

Като приложение към статията си Илия Николич, за съжаление, публикува само две писма на Хаджи Найдено Йованович до „Совјета“ от 23 март 1853 г. и от 18 ноември 1854 г. От тях се виждат както пълните наименования на книгите, които Йованович е издал в Сърбия, техният тираж и форма, така също и високо патриотичните цели, които той е преследвал като ревностен разпространител на българската книжнина.

2. Статии за живота и дейността на български писатели в Сърбия от епохата на Възраждането

Ще отбележим тук статиите на Божидар Ковачевич „Светозар Маркович и Любен Каравелов“ („Летопис Матице Српске“, 1946 г., кн. 358, св. 2—3, стр. 198—200), и „Георги Сава Раковски в Нови Сад и Белград“, („Зборник радова Института за проучавање књижевности САН“, XVII 1952 г., кн. 2, стр. 308—338), и две статии за Кирил Пейчинович, написани от Харалампи Поленакович.

Божидар Ковачевич отдавна се занимава

с въпросите на българо-сръбските литературни връзки в миналото. Той е автор и на изследването „Српск и удео у бугарској култури“, Београд, 1940 г., което ни е познато само от библиографските справочници, защото не се намира и в по-големите библиотеки в София.

Като има предвид заглавието на статията „Светозар Маркович и Любен Каравелов“, читателят очаква да намери в нея нови архивни материали за двамата видни синове на българския и сръбския народи или пък — обстоен анализ на тяхната дейност и идеология. Но за съжаление, Божидар Ковачевич е предпочел да разгледа тази толкова интересна тема съвсем общо, като се позове само на известните досега факти. След като се спира бегло на живота на Каравелов в Русия, без да акцентува влиянието на руската прогресивна обществена мисъл върху него, Божидар Ковачевич разглежда особеностите на обстановката в Сърбия в края на шестдесетте години на миналия век, когато Любен Каравелов — вече автор на статии за сръбската литература — идва в Белград. На стр. 200 Ковачевич твърди категорично, че още в Русия през 1866 година, когато Светозар Маркович е бил студент в Петербург, Любен Каравелов се запознал с него и с други сръбски студенти, но не подкрепя това свое твърдение с никакви убедителни доказателства. От познатите досега биографични данни се знае, че в Москва Любен Каравелов е имал наистина връзки със сръбски студенти, сред които Светозар Маркович е бил известен. Но дали през 1866 г. Каравелов е ходил в Петербург и най-важно — дали там се е срещнал лично със Светозар Маркович, все още с положителност не може да се твърди. Известно указание в това отношение ни дава една статия на Маркович в сп. „Матица“ от 1868 г. за състоянието на сръбската литература и наука тогава. В нея бъдещият сръбски революционер-демократ нарича автора на „Крива ли е съдбата“ „брата Каравелов“, което би могло да означава, че той е знаел за него още преди 1868 г. и затова го назовава така интимно. Бихме могли да се позовем също и на писмото на Маркович от 24 ноември 1868 г. (публикувано в същата книжка на сп. „Летопис Матице Српске“), в което той, като взема повод от съобщението на в. „Застава“ за предстоящото освобождаване на Владимир Йованович и Любен Каравелов от затвора, пита Антонио Хаджич (редактор на сп. „Матица“) за достоверността на съобщението. Но и това е също само едно предположение, но не и конкретно доказателство.

След като правилно отбелязва, че със своята дейност в Сърбия Любен Каравелов се явява предшественик на Светозар

Маркович, с цел да установи общото в политическите разбирания на двамата борци за народна свобода, Божидар Ковачевич се спира на ония въпроси, по които те са се изказвали, а именно:

1. Борбата срещу социалния враг; 2) За федерацията на балканските народи; 3) За същността и предназначението на литературата и изкуството; 4) За отношението на Каравелов към сръбския народ.

Макар и да се позовава само на отделни изказвания на Каравелов и Светозар Маркович, които не са и най-характерните, трябва да кажем, че по отношение на първите три въпроса Божидар Ковачевич общо взето е установил правилно по какво си приличат и по какво се отличават един от друг Каравелов и Маркович. Така например, на стр. 205—206 авторът на статията отбелязва, че и Маркович, и Каравелов, изповядват не само идеята за извоюване на политическа независимост на народа, но и идеята за социално освобождение; че и двамата разглеждат литературата и изкуството като мощно средство в революционната борба на народа и т. н. По всичко това Божидар Ковачевич е прав. Не можем обаче да се съгласим с неговото твърдение, че Каравелов считал българи и сърби за „един народ“. Вярно е, че безсмъртният апостол на идеята за искрена, трайна българо-сръбска дружба не на едно място и по най-различни поводи е казвал, че в интересите на българския и сръбския народи няма съществени различия, че по обичай, цели и потребности те са един народ. Но тези изказвания, взети дори откъснато от цялостното разбиране на Каравелов по въпроса за взаимоотношенията между двата народа, не бива да се тълкуват в смисъл, че той не е виждал ония техни особености, които ги представят като два самостоятелни народа; че „не е различавал българина от сърбина“ — както погрешно пише Ковачевич на стр. 205. Едва ли е нужно да се привеждат тук съответни мисли на Каравелов, за да се види, че това е така. Достатъчно е да напомним само за статията „Какво ни е нужно?“, в която Каравелов безпощадно критикува становището и на ония „доброжелатели“ на федерацията, които предлагали българите да се обединят със сърбите така, че да образуват „един народ“ и да приемат държавното устройство на Сърбия. За да докаже, че подобно предложение е неприемливо и неосъществимо, Каравелов привежда за пример безплодните усилия на „руското правителство и присноблагените славянофили“ тогава да образуват от украинците, поляците и русите „един народ“. Навярно Ковачевич би стигнал до друг извод по този въпрос, ако се бе отнесъл критично към широко разпространената в литературата тенденция да се над-

ценява влиянието на славянофилите върху Каравелов и да се разглежда неговата дейност в Сърбия като дейност на един мисионер на Московския славянски благотворителен комитет.

Като става дума за статията на Божидар Ковачевич „Светозар Маркович и Любен Каравелов“, не е излишно да отбележим, че през 1955 г. Джордже Игнатович публикува в сп. „Летопис Матице Српске“ в превод на сръбски език първите две глави от втората част на повестта „Кривали е съдбата?“, обнародвани автентично на руски през 1952 г. в кн. 2 на „Известия на Института за българска литература при БАН“. С цел да докаже, че Каравелов е знаел добре сръбски език, което не се отрича и от автора на обяснителните бележки към обнародвания текст от тази част на повестта, Игнатович публикува и отделни пасажки от две Каравелови писма на сръбски език, които уточняват някои моменти от живота на българския писател в Белград.

В посочената тук статия „Георги Сава Раковски в Нови Сад и Белград“, Божидар Ковачевич анализира по-обстойно книжовната дейност на Раковски в тези градове. След като използва широко известната у нас литература за този период от живота на Раковски, а така също и непознати документи от Държавния архив в Белград, Ковачевич изяснява обстоятелствата, при които Раковски е станал сръбски поданик и е издавал вестник „Дунавски Лебед“, както и пропагандната дейност, която той е развил по повод решението на руското правителство да изсели на руска земя една част от българското население в Северна България. Така например на стр. 327 Ковачевич съобщава, че Министерството на просветата в Сърбия поискало от Любомир Ненадович — началник в същото министерство и същевременно цензор на в. „Дунавски Лебед“ — да даде писмено обяснение въз основа на какво е разрешил отпечатването на статиите на Раковски „Пудостъ-та прѣселѣние-то в Руссиѣ“ и „Сплѣтни употреблѣни от рускѣ консулы и агенты за прѣселѣние-то болгаръ в Руссиѣ“. На стр. 328 Ковачевич публикува и официалния отговор на Любомир Ненадович, от който се вижда, че Раковски е отпечатал въпросните статии въпреки че те са били зачертани от цензурата. За да се установи истината, били разпитани Филип Валтер — фактор в Държавната печатница, словослагателите, Раковски и българчетата Петко Стефанов и Кръстю Никифоров.

Ето текста на писменото обяснение на Л. Ненадович в превод на български:

Господине,

На Вашия въпрос защо съм пропуснал в брой 60 на в. „Дунавски Лебед“ отпе-

чатването на някои нападки срещу руските власти относно преселването на българи в Русия, имам чест да поясня, че прегледах внимателно същия брой, когато ми беше поднесен за цензуриране, и тези места, които ми се видяха съмнителни, зачертах с червен молив, обаче в печатницата са изоставени само някои от зачертаните места, а другите — отпечатани. Причина за това е г. Раковски, редактор на „Дунавски Лебед“ който не е показал на сецера всичките зачертани от цензурата места, а — както вчера самият сецер призна пред г. Валтер — му казал да изостави някои места само от две страници, без да му покаже всичко заличено от цензурата, което след това занесъл в къщи и сега не може да го намери, за да го покаже.

Надявам се, Господине, че ще разберете, че при това положение на нещата отговорността за пропуснатия брой на в. „Дунавски Лебед“ не пада върху мен, а на други лица.

Белград, 24. XI. 1861 г.

Ваш покорен:

Л. П. Ненадович

Заслужава да отбележим и статията на Харалампи Поленакович „Нови податъци за Кирил Пейчинович. (Защо „Оутъшеніе грѣшнымъ...“ на Кирил Пейчинович не е печатано в Белград)“ — „Годишен зборник Филозофски факултет на университетот Скопје, 1948 г., стр. 55—70, а така също и краткото научно съобщение на П. Колендич „Княз Милош и Кирил Пейчинович“ („Зборник радова Института за проучавање књижевности“, кн. 1, стр. 154—162), направено по повод на тази статия.

Както е известно, Кирил Пейчинович е автор на книгите „Огледало...“ и „Оутъшеніе грѣшнымъ...“, които определят и мястото му в историята на новата българска литература. Тяхното съдържание, идеи и езикът, на който са написани, са подробно разгледани в университетските лекции на Боян Пенев (История на новата българска литература т. III, стр. 358—370), а така също и в някои изследвания на А. Шопов, А. Теодоров, А. Селищев и други. Като говорят за литературното дело на Пейчинович, авторите на тези изследвания остават неразрешен въпроса защо „Оутъшеніе грѣшнымъ....“ е отпечатано през 1840 г. в Солун, а не през 1831 г. в Белград, каквото е било наме-

рчието на самия Пейчинович. Боян Пенев пише: „В 1831 г. приготвя за печат „Оутъшеніе грѣшнымъ“. Искал е да напечата книгата си още тогаз в Белград, но не успял“. (История..., т. III, стр. 355). Някои от причините за това се изясняват именно в статията на Поленакович и в научното съобщение на Колендич. Поленакович публикува едно писмо на княз Милош от 22 декември 1834 г. до сръбския митрополит, с което князът го уведомява за съгласието си да бъде отпечатана в Белград книгата на Кирил Пейчинович. А Колендич съобщава и за други документи в сръбските архиви, от които се вижда, че княз Милош имал положително отношение към Кирил Пейчинович и бил напълно съгласен да съдействува за издаването на книгата му „Оутъшеніе грѣшнымъ...“ Въз основа на тези документи и двамата автори единодушно твърдят, че отпечатването на тази книга не е било възпрепятствувано от страна на княза, а от сръбския митрополит, според когото в нея били допуснати много турцизми, груби езикови и стилови грешки. Навярно, след като бил официално осведомен за отношението на сръбския митрополит, Кирил Пейчинович престанал да настоява за отпечатването на книгата му в Белград и се обърнал с молба за отпечатването ѝ към известния български печатар в Солун Теодосий.

В този преглед на някои югославски статии за българо-сръбските културни и литературни връзки през XIX век имах за цел да изтъкна преди всичко новото, което те внасят по един или друг въпрос, разглеждан от българската литературна история. В заключение ще трябва да отбележа и още една много важна особеност, която е характерна за авторите на тези статии: тяхната добра осведоменост относно живота и литературното творчество на българските писатели и книжовници до Освобождението и по-главните моменти в развитието на новата българска литература. Благодарение на това почти всякога при разглеждане на дадена проблема, при публикуване на неизвестен документ или пък при посочване на нови факти те се позовават на съответната българска литература и се отнасят критично към някои оценки на Боян Пенев и други наши автори.

ИЛИЯ КОНЕВ

Редакционен комитет

ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ — главен редактор

АТАНАС НАТЕВ, БОРИС ДЕЛЧЕВ, ГЕОРГИ ДИМОВ, ГЕОРГИ ЦАНЕВ, ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ
ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ, ПЕТЪР ДИНЕКОВ, СТОЯН КАРОЛЕВ, ТОДОР ПАВЛОВ

Редактор-секретар — Христо Йорданов.